

S Z E M L E

Szathmári István, *A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005)*

Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2015. 237 lap

I. Hatvanhat évet oktatott eddig, s oktat nyelvészetet-stilisztikát ma is a 90 éves Szathmári István professzor úr, de nem hatvanhat éve, hanem ennél is régebben szerzett tudomást a Magyar Nyelvtudományi Társaság létéről, tevékenységéről: debreceni egyetemi hallgatóként, tisztelt és szeretett professzorától, Bárczi Gézától.

Szathmári István rövid debreceni tanári munka után 1951-ben Budapesten kapott főiskolai tanári állást. A fővárosba kerülve azonnal belépett a Társaságba, rendszeres látogatója lett a felolvasóüléseknek (2015: 9).¹ Miután a főiskola megszűnt, Bárczi professzor – már mint a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara II. számú Magyar Nyelvészeti tanszékének vezetője – alkalmazta a tanszékén, adjunktusi beosztásban. Ő azóta is ennek a (közben nevet változtatott) tanszéknek tanára, több cikluson át vezetője, s a bölcsészkar dékánja volt. 1996-tól professor emeritusként oktat tovább ugyanitt.

A Társasággal való kapcsolata nem merült ki az előadásokon, vitákban való részvételben: egyéb szakirodalmi tevékenysége mellett már az 1950-es években is publikált a Magyar Nyelvben. 1960-ban választmányi tag lett, 1961-től a Társaság titkári, 1970-től főtítkári pozícióját töltötte be 1984-ig. Ekkor Finnországba hívták meg vendégprofesszornak, így a Társasággal való kapcsolata egy időre lazábbá vált. Hazatérése után, 1985-től a Társaság egyik alelnökéeként tevékenykedik (2015: 10), Benkő Loránd, majd Kiss Jenő elnökkel együttműködve.

Szathmári István a nyelvtudománynak számos területével foglalkozik: stilisztika, stílustörténet, a magyar irodalmi nyelv története, dialektológia, a mai magyar nyelv, a magyar nyelvtudomány története, sőt irodalomtudománnyal-irodalomtörténettel is. Figyelemmel kíséri továbbá a nyelvtudomány új irányzatait. Nagyon aktívan részt vesz a magyartanárok szakmai továbbképzésében és az anyanyelvi ismeretterjesztésben. Több mint húsz könyve, több száz tanulmánya, cikke jelent meg.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság életét, tevékenységét senki sem ismeri jobban, senki sem tekinti jobban szívügyének, mint Szathmári István, ennek a tudásanyagának és személyes tulajdonságainak birtokában vállalkozott e könyv megírására.

A kötetet a szerző a tőle megszokott világos áttekinthetőséggel és alaposággal alkotta meg. Tisztázta a *társaság* fogalmát, majd közölte a Magyar Nyelvtudományi Társaság létrehozói által megfogalmazott kettős célt, ezek: a magyar nyelv sokrétű kutatása, valamint a közérdeklődés felkeltése a magyar nyelv és a nyelvtudomány eredményei iránt (2015: 13).

A Társaság történetének korszakokra tagolását az eddigi munkák csak érintették, jól lehet – mint a szerző megállapítja – ez nemcsak az időbeli tájékozódást teszi lehetővé, hanem jellemzi is az időszak tevékenységét. Az ő tagolása szerint a Társaság működésének időszakokra bontása a társadalomtörténettel van kapcsolatban (2015: 14). A továbbiakban jellemzi a korszakokat.

¹ A méltatott kötetre való hivatkozást ebben a formában használok.

2. Az első korszak 1904-től 1919-ig tartott. – A nyelvtudomány történetében 1900 jelentős időhatár, az újgrammatikus iskola a század végére, Saussure munkássága a század elejére esik. A Társaság megalakulása (1904) ebben az időszakban megy végbe, természetesen nem egyik napról a másikra. A 19. század második felében már jelentkezett ilyen társulat megalakításának kívánalma (2015: 17), 1880 körül már tervezték létrehozását. A 20. század elejére álltak elő a feltételek, és ekkor támadt kiváló szervező személyiség: Szily Kálmán. 1903-ban ő tette közzé napilapokban és a Magyar Nyelvőrben a felhívást Magyar Nyelvtudományi Társaság alapítására. A felhívást harmincan írták alá, s 1903. december 19-én alakuló közgyűlést tartottak 43 résztvevővel. Igen nagy előrelátásról és igényességről tanúskodik, hogy azonnal elhatározták folyóirat indítását, tudva, hogy a tudományos fórummá válásban a folyóirat a legjelentősebb tényező. Átgondolt, és széles látókörrel tanúskodik az alapszabály-tervezet is: Szathmári István elismeréssel jegyzi meg, hogy az elkövetkező száz évben csak kisebb mértékű módosításokat kellett végbevenni rajta (2015: 23). A Társaság első elnöke Szily Kálmán lett.

Meglehető gyorsasággal alakultak ki a Társaság szervezeti és tevékenységi formái. A 21 budapesti és 8 vidéki tagból álló választmányban a nyelvész tagokon kívül irodalomtörténészeket és néprajztudósokat is találunk. A felolvasóüléseket 1905-től keddi napokon tartották, kezdetben azonban egy-egy alkalommal több előadás is elhangzott, de vita nem követte őket. Az új tagok felvételéhez – miként napjainkban – két ajánlót kívántak meg.

A megjelölt feladatkörök között vannak, amelyek a Társaságnak a közönség felé való fordulását mutatják, másrészt a magyar nyelvészek „seregének” egyesítését kívánják elérni: szakmai-tudományos célként a nyelvtörténet kutatását, a nyelvújítással kapcsolatos reális álláspont kialakítását, az irodalmi nyelv, a „tudományos műnyelv”, a népnyelv kutatását jelölték meg, szorgalmazták a népnyelvi adatok gyűjtését.

A Magyar Nyelv első számait Szily Kálmán egyedül szerkesztette, később Gombocz Zoltán és Melich János kapcsolódott be a munkába. A továbbiakban kiválóan érvényesült Gombocz modernebb szemlélete. A tudományos jelleg volt a meghatározó, idézi Bárczi Gézától (2015: 34), bár törekedtek arra, hogy legyenek közérthető írások is.

Az 1905-ben kialakult szervezeti formák nagyrészt ma is érvényesek. A tisztikar tagjai: az elnök, az alelnökök, a titkár, továbbá jegyző, pénztáros. Később a Magyar Nyelv szerkesztője, szerkesztői is tagok lettek. A közgyűlést évente, rendszerint januárban tartották 40-50 résztvevővel. Tudományos előadás nyitotta meg, ezt a titkári beszámoló, a pénzvizsgáló bizottság jelentése, a következő év költségvetésének elfogadása követte, majd megválasztották a választmány tagjait.

Korán megkezdődött az önálló kiadványok megjelentetése. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozatcímét Melich János javaslatára vezették be 1907-ben. Az 1–3. kiadvány még korábban, sorozaton kívül jelent meg. Emlékköteteket szintén a sorozaton kívül adtak ki, kiváló nyelvészek köszöntésére. Így például Szily Kálmán 80. születésnapjára. Tehát az első években már kiteljesedett a Társaság működése.

Szathmári István megállapítása szerint (2015: 41) a második világháborúig a Társaság volt a legfontosabb tudományos fórum, legjelentősebb személyiségei Szily Kálmán és Gombocz Zoltán voltak. Gombocz Melich János szerint a folyóiratnak „legnagyobb súlyú és értékű munkatársa” volt, munkássága átfogta a magyar nyelvtudománynak csaknem egészét, és akkor, általa kerültek be a szakmai köztudatba a kor modern nemzetközi irányzatai és törekvései.

A felolvasóülések 75–80 %-a nyelvtörténeti témával foglalkozott. A nyelvtörténeti kutatások mellett, sőt annak adatokat is szolgáltatva folyt a népnyelvi gyűjtés. Erdélyi Lajos dolgozta ki a teendőket, a gyűjtők tanárok, tanítók, papok, orvosok, mérnökök voltak. Gombocz azonban figyelmeztetett: képzett nyelvészekre van szükség a gyűjtéshez, mert a gyűjtemények „több szempontból tökéletlenek”.

Egyéb diszciplínákkal is foglalkozott a folyóirat: az irodalmi nyelv, a színpadi nyelv, a pesti nyelv, verstan. A leíró nyelvtudományt Klemm Antal tanulmánya képviselte.

3. A második korszakot 1919-től 1949-ig számítja a szerző. – Ekkor tovább éltek a kialakult tevékenységi formák: megmaradt a nyelvtörténet uralkodó volta, a Társaság tudományos fórum jellege, a Magyar Nyelv vezető orgánus szerepe.

Több tényező azonban megnehezítette a Társaság működését: az első világháború és a forradalmak a nyelvészek körében is személyi veszteségekkel jártak, a trianoni békediktátum következtében pedig erősen csökkent a személyi „merítőbázis”. Anyagi okokból a Magyar Nyelv kevesebb példányszámban és kisebb terjedelemben jelenhetett meg. Az 1930-as évekbeli világválság is rontott a helyzeten. Rövidesen kitört a második világháború. 1944-ben már csak két felolvasóülést tarthatott a Társaság a gyülekezési tilalom miatt. Azonban ismét megmutatta emberségét és erejét a választmány, amikor határozatot hozott a zsidó származású nyelvtudósok mentesítéséről. Zsirai Miklós, Pais Dezső és Bárczi Géza személyes közbenjárása meggátolta bántalmazásukat.

1945-ben megjelent egy füzetben a Magyar Nyelv, s a Társaság hat felolvasóülést tartott. 1947-től Pais Dezső „egyéni buzgalmának és személyes hitelének” (2015: 54) köszönhetőek az eredmények, sőt Pais személyes vagyoni kockázatot is vállalt, Lotz János pedig a Magyar Nyelv megsemmisült 1944-es 4. számának újranyomási költségeit saját pénzéből állta.

A két háború közötti időszak legnagyobb személyi vesztesége volt a Társaság számára Gombocz Zoltán váratlan halála, 1935-ben. 1943-ban a Társaság elnöke, Szinyei József is elhunyt, őt Zsirai Miklós követte az elnöki pozícióban.

Fontos feladatuk volt a korszakban is az alelnököknek, valamint a titkároknak, ők, a titkárok tették lehetővé, hogy a Társaság akkori életéről ma is tudunk (2015: 59).

A korszak jelentős tudományos eredményei nagyrészt a Társasághoz kötődnek: Gombocz nyelvelméleti, jelentéstani munkái, jelentéstana, Bárczi Géza történeti jelentéstani kutatása, Klemm Imre mondattan-elméleti munkája, a fonológia mint új diszciplína Laziczius kutatásai révén. Újdonság az irodalmi nyelv, a leíró nyelvtan, a stilsztika főként Eckhardt Sándor, Tolnai Vilmos, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla közleményeiben. A közérdekű jellegű többek között a Nyelvművelés rovat biztosította, Nagy J. Béla szerkesztésében.

4. A harmadik korszak 1949-től 2005-ig tartott. – Ez nemcsak hosszú időszak, hanem sok jelentős változás is történt az 56 év alatt, ezért Szathmári István további tagolását is szükségesnek tartja. Az 1945-től 1949-ig tartó nehéz idő mégis a háború utáni kibontakozást hozta. Már 1945 júniusában közgyűlést tartott a Társaság, s rendszeressé váltak az ezt követő években a felolvasóülések. 1947-ben vezették be, hogy az előadásokat vita követte. Folytatódott a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványainak megjelenése is.

1949-ben az ideológiai nyomás, majd a ma már szerencsére ismeretlen „elmélet” – a marrizmus – csaknem megszüntette a nyelvészet oktatását és a Társaság tevékenységét,

1950-ben azonban az úgynevezett sztálini nyelvtudomány véget vetett a marrizmus uralmának (természetesen nem maga Sztálin írta a nevén megjelent, józan és természetes nyelvfelfogást jelentő cikkeket), általuk ismét lehetővé vált a nyelvtudomány művelése és a Társaság működése, az Akadémia felügyelete alatt.

1949-ben létrejött a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Ezzel a Társaság elvesztette irányító szerepét, így a nyelvtudomány legfontosabb társadalmi szervezeteként működhetett tovább. Vezetői, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Németh Gyula, Bárczi Géza folytatták a folyóirat és a Társaság legjobb hagyományait. Létrejöttek új szakosztályok, vidéki csoportok. Az új diszciplínák megjelenésével konferenciákat, kongresszusokat szerveztek: 1958-ban zajlott le az első névtudományi konferencia, 1959-ben Pécsen az Anyanyelvi műveltségünk című, 1965-ben az egri kiejtési konferencia, melyen a nyelvészeken kívül Kodály Zoltán is részt vett, s elindulhatott a kiejtési norma meghatározására irányuló munka (2015: 90). A folyóirat továbbra is dokumentálta a Társaság eseményeit, ezért írhatta Imre Samu a 75 éves Magyar Nyelvet értékelve, hogy a folyóirat „mintegy tudománytörténeti jegyzőkönyv” – idézi SZATHMÁRI ISTVÁN (2015: 85).

1976-tól 2004-ig Benkő Loránd volt a Társaság elnöke, személyében ismét a kor szak legjelentősebb magyar nyelvésze, nyelvtörténésze állt a Társaság élén.

Folytatódott a szakmai kongresszusok, konferenciák szervezése: 1978-ban a magyar viszonylatban újnak számító szövegtan volt a tárgya a Kaposváron rendezett vándorgyűlésnek, ezzel termékeny kutatások indultak meg. A magyar nyelvészek nemzetközi kongresszusainak társrendezője volt a Társaság. 1966-tól 2004-ig tartott a kongresszusok sorozata, jelentős számú külföldi nyelvész is az előadók között szerepelt. 1972-től két évenként rendezte meg a Társaság az Anyanyelv-oktatási napokat, kezdetben a nyíregyházi Bessey György Tanárképző Főiskola, majd az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszékei voltak a társrendezők. A névtudomány művelői szintén rendszeresen tartottak konferenciákat. Az Anyanyelv-oktatási napok és a névtani konferenciák anyaga jórészt a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványsorozatában jelentek meg.

A Társaság szervezeti és működési formáit Szathmári István megállapítása szerint (2015: 99) 1904–1905-ben olyan körülménnyel alkották meg a Társaság létrehozói, hogy lényegében ma is érvényesek. De mindig lépést tartva a korról a szükséges változásokat időről időre elvégezték. 1964-ben a tisztikar tagja(i) lett(ek) a Magyar Nyelv szerkesztője-szerkesztői, 1949-ben választottak először főtítkárt, s az 1959-es, az Akadémia által elfogadott alapszabályban szerepel először, hogy a főtítkár feladata az évi beszámoló elkészítése a Társaság tevékenységéről. Idézi a kötet Éder Zoltán 2005-ös értékelését: „a főtítkári jelentések [...] nemcsak a Társaságnak, hanem a XX. század magyar nyelvészetének történetére is becses forrásul szolgálnak. Közülük különösen alaposak és tartalmasak Mollay Károlynak és Szathmári Istvánnak főtítkári jelentései” (2015: 102–103).

A közgyűlések – mint az előző korszakokban – egy-egy jelentős nyelvtudós jelentős témáról szóló előadásával indultak, szemben a korábbi témaválasztásokkal „elméleti nyitás” következett be, s új irányzatok, új diszciplínák is hangot kaptak az előadásokon. A felolvasóülések előadóinak témaválasztásában megjelentek a strukturalista, generatív, matematikai nyelvészeti tanulmányok, e mellett a pozitív változás mellett sajnálatos, hogy visszaszorul a történeti nyelvészet és a nemzeti nyelv problematikája.

5. A kötet a továbbiakban a Társaság „belső” életével foglalkozik, majd elemzi az 1980-as évektől 1995-ig bekövetkezett változásokat, amelyek kapcsolatban vannak a nyelv-

tudományban lezajlott változásokkal. Idézi a szerző Benkő Lorándnak az 1979-es jubileumi ünnepségen elhangzott értékelő és programadó előadásából: „a Társaságnak az átalakuló és nyilván jövőben is továbbformálódó körülményekhez igazodva nemcsak szervezeti formáit, hanem működése tartalmát tekintve is nyitottnak, befogadóképesnek kell lennie” (2015: 171).

A történeti áttekintést a Társaság jelenének méltatása zárja, kitérve a megváltozott lehetőségekre.

A kötet 190–199. lapján a hivatkozott irodalom jegyzéke olvasható, majd a mellékletek történelmi dokumentumokat, a közgyűlési előadások-előadók listáját 1905-től 2014-ig, a kiadványsorozat darabjainak címleírását az 1.-től a 2014-ben megjelent 242.-ig, a kiténtetéseket és a kiténtetettek névsorát, végül Kiss Jenő aláírásával a jelenleg is érvényes, 2011-ben „egységes szerkezetbe foglalt” alapszabályokat közli. A kötetet a Társaság vezető személyiségeinek fényképei zárják Szily Kálmántól a jelen vezető nyelvészeiig.

6. A bemutatott kötetet kiadói a Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához című sorozatban jelentették meg, tehát a szerző és a kiadó kifejezte, hogy nemcsak a nyelvészeknek, a nyelvészet iránt érdeklődőknek szánják, hanem az egyetemi és főiskolai hallgatóknak is ajánlják a művet. Megtanulhatják belőle a fiatalok, a jövő nyelvészei, milyen hősies munkával, mennyi erőfeszítéssel (néha szinte reménytelen körülmények között) alkották meg és tartották életben az előző korszakok nyelvészei a folyóiratot és azokat az alampunkákat, amelyeket a fiataloknak ma is ismerniük kell. A következő generációk vigyék tovább a nemes hagyományokat a nyelvtudomány művelésében és a Társaság munkájában, szükség szerint megújulva, miként legkiválóbb elődeik.

A könyv ünnepi bemutatóját éppen Tanár Úr születésnapjára ünnepségére² szervezték a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az egyetem nyelvtudományi tanszékei. Ezúttal nem az ünnepelt kapott elsősorban ajándékot: ő ajándékozta meg a nyelvész társadalmat, tisztelőit, tanítványait soha nem múló értékű ajándékkal.

V. RAISZ RÓZSA
Eszterházy Károly Főiskola

A megismerés és az értelmezés konstrukciói

Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére

Szerk. KUGLER NÓRA – LACZKÓ KRISZTINA – TÁTRAI SZILÁRD. Tinta Kiadó,
Budapest, 2013. 342 lap

A kerek évszámoknak a tízes számrendszerben különös szemiotikai jelentőséget tulajdonítunk. Lehetne érvelni amellet, hogy ez önkényes kategorizáció, de a Tolcsvai Nagy Gábor 60 életévét megtisztelő szakmai közösség számára ez mindenképpen – az Akadémikus Alkotónak a magyar tudományos életben betöltött kiemelkedő szerepe okán – mérföldkőnek tekintendő, amely nem megállásra, sokkal inkább iránymutatásra, továbbhaladásra ösztökél mindannyiunkat.

A Tabula gratulatoria önmagáért beszél, hiszen az igényes tanulmánykötet szerzőin kívül – akik között nagy számban az ünnepelt akadémikus társai találhatók – az ELTE

² A köszöntésről részletesen l. jelen számunkban a 244–247. oldalig.